

Filòleg. Autor de *Las voces del diálogo*

Jordi Amat

Consideració de Catalunya de Dionisio Ridruejo, una exigència ètica

L'article de Jordi Amat se centra en l'evolució de la figura intel·lectual i política de Dionisio Ridruejo, que el porta del falangisme inicial a la socialdemocràcia i, més específicament, a la seva concepció i valoració de la cultura catalana i de les relacions i el diàleg entre Catalunya i Espanya, que va acabar entenent i defensant com una autèntica realitat plurinacional, per motius tant culturals com econòmics. La biografia de Ridruejo, un exemple extraordinari de la complexitat que caracteritza la història intel·lectual espanyola del darrer segle, configura també el relat d'una rectificació ideològica i d'una transformació fruit d'una evolució personal que té el seu origen en la profunda fidelitat a si mateix, al compromís amb el coneixement, a una forta exigència ètica i a una insubornable honestetat intel·lectual. La publicació d'un article d'aquestes característiques és coherent amb la voluntat expressada ja a *VIA 01* de reservar un espai a la recuperació d'episodis i figures que han tingut un paper destacat –de forma protagonista o modesta– en la història política, intel·lectual i cultural contemporània.

Si el relat de l'Espanya contemporània deixés de ser l'escenari d'una confrontació esquemàtica a la percaça de bons i dolents, la figura de Dionisio Ridruejo –El Burgo de Osma (Sòria), 1912-Madrid, 1975– esdevindria tribuna privilegiada per contemplar les arrels complexes dels valors més nobles de la nostra democràcia; també per detectar-ne les mancances o el debilitament. Militant de primera hora de Falange Espanyola i testimoni actiu de la configuració de

L'estat franquista, la madura assumpció de responsabilitats portà Ridruejo a fer una rectificació honesta i costosa de les seves conviccions juvenils. L'any 1961, a «Explicaciones» (una meditada revisió crítica de la seva evolució ideològica), ho consignaria amb rotunditat. «Porque me equivoqué, esto es, porque intervine una vez –sin duda con insignificancia– en el proceso histórico español, me considero comprometido con ese proceso; con España y los españoles». La confessió no era una posa, el seu no era un compromís de saló. En aquell moment dirigia el clandestí Partido Social de Acción Democràtica (PSAD), era una assetjada figura de referència de l'oposició política interior i ja havia passat dues vegades per la presó (que no serien les últimes).

Quan Ridruejo reconegué la seva equivocació, feia gairebé una dècada que incubava a la consciència el virus que l'havia portat a la socialdemocràcia. Al llarg de la primera meitat de la dècada dels cinquanta va esdevenir un dels primers intel·lectuals que predicà la necessitat de fer taula rasa amb la dramàtica divisió entre vencedors i vençuts que enquistava la convivència del país des de la guerra civil. La primavera de 1954 ho confessava a Carles Riba: «Creí hace dos años que era posible introducir en la situación dada cierta virtud modificadora que la llevase a una mayor apertura, que replantease en ella el problema de nuestra convivencia –la de vencedores y vencidos, la de los castellanos y los catalanes, la de inquisitivos y creyentes y también la de los pobres y de los ricos– demasiado condenados todos a ser lo que les tocó ser en un momento dado». Segons el seu raonament, l'afany de posar fi a la guerra com a punt d'arrencada de la convivència també implicava un replantejament de la relació entre «los castellanos y los catalanes», és a dir, calia que la relació es configurés en el reconeixement mutu de la diferència.

Aquesta convicció, com assenyalà Marià Manent,¹ era fruit de l'estimació i d'un coneixement aprofundit, en etapes successives, de la singularitat catalana dins una Espanya entesa com una «evidente realidad plurinacional» per motius culturals i també econòmics. Descriure la progressiva sedimentació, en Ridruejo i amb ell en bona part de la millor intel·lectualitat espanyola del moment, és el que em proposo ara. Com a complement, al final d'aquestes pàgines reproduïxo un breu text de Ridruejo, molt poc conegut, datat el 1967 i amb el qual delimita la seva consideració política de Catalunya.

Va reconèixer Espanya com una «evidente realidad plurinacional»

La via cultural

La primera vegada que Dionisio Ridruejo vingué a Barcelona era un jove de disset anys; havia publicat els seus primers versos a revistes d'estudiants i cursava la carrera de Dret a la Universidad María Cristina d'El Escorial. A la ciutat de l'Exposició Universal de 1929, acompanyant els seus oncles comerciants, aquell adolescent de Castella endins –«están hechos mis ojos a navegar un yermo»– descobrí el mar, el cosmopolitisme i «un mundo de intereses y realidades que hasta aquel momento me había sido ajeno: los supuestos económicos y sociales de la política». No tornaria a Catalunya fins al cap d'exactament deu anys. En l'endemig, durant la Segona República, a El Escorial i a Segòvia, el sacsejaria la campanya de «propaganda política» i «de agitación de las conciencias» –amb invitacions al boicot i amenaces de fer perillar «la unidad nacional»– contra l'estatut català.

Comentà noms i obres fonamentals de la cultura catalana contemporània

El 26 de gener de 1939, quan tornà a Barcelona, tampoc vingué sol. Ara acompanyava l'exèrcit d'ocupació franquista i ell, abillat amb uniforme fosc, tot guarnit amb corretges negres, era prestigiós cap del Servicio Nacional de Propaganda i membre del Consejo Nacional i de la Junta Política del Partido Único. Aquell adolescent s'havia transformat en un jove triomfador. «¿Recuerdas qué sentimiento de liberación tan hondo, tan verdadero, hubo en aquellos días primeros de Barcelona que para nosotros fueron los más apasionantes de toda la Guerra?», diria a Pedro Laín rememorant aquelles jornades. Duia el somriure de la victòria bèl·lica als llavis i al cap l'esperança de fer d'Espanya un país feixista. Aquella esperança, però, la desinflaria la quotidianitat nacionalcatòlica. El dia 7 de juliol de 1942, poc després d'haver tornat de Rússia, on havia combatut a favor de l'Eix amb la División Azul, va escriure una llarga carta a Franco en què dimetia dels seus càrrecs i li confessava el seu descoratjament per la manca d'influència que el falangisme havia tingut en la configuració real de la mísera Espanya de postguerra. D'aquell gest agosarat aviat en patiria les conseqüències.

El 15 d'octubre fou detingut i confinat a Ronda; sis mesos després, confinat encara, es traslladà d'Andalusia al Maresme, concretament a Sant Andreu de Llavaneres. A Catalunya passaria gairebé cinc anys, el tram central de la dècada dels quaranta. Un període quaresmal que li va permetre eixamplar el seu coneixement de Catalunya (de la gent, el paisatge, la cultura) i que Ridruejo

mateix, amb la perspectiva del temps, judicaria com un moment fonamental de la seva vida. «Mi proceso ideológico –en sus líneas esenciales– maduró, sin duda, en aquellos años de estudio y de reflexión, de libertad íntima y de total apartamiento». Quan l'any 1943 arribà al Maresme seguia sent un feixista granític que hauria subscrit sense dubtar-ho les mateixes idees que el gener de 1939. Poc després d'haver-s'hi instal·lat, el dia de Sant Joan, escrivia una carta al seu amic Antonio Tovar –filòleg i també falangista– on el posava al corrent de quina era la visió dominant que es tenia a Barcelona de la Segona Guerra Mundial. «El ambiente más próximo que tengo –Barcelona– está ganado hasta la náusea por una anglofilia nacida del miedo; peor que la que nace de otras cosas. Es insensata y total. Como los acontecimientos están tan indecisos no es fácil que el buen burgués entre en razones. Se obstinan en el sueño de monarquías o democracias suaves protegidas por los anglosajones». ² L'anglofilia, en petites dosis, la hi anirien subministrant els redactors de *Destino*, un setmanari d'origen falangista que progressivament s'havia anat manifestant pro aliat. Aquella revista, número rere número, cada vegada s'assemblava menys al *Destino* de combat i propaganda que havia crescut sota l'emparedat de Ridruejo durant la guerra. A mitjan anys quaranta, alguns dels seus col·laboradors –«todos, sobre poco más o menos, eran de origen e inclinación liberal»– apuntalaven una empresa de reconstrucció cultural i rehabilitaven, malgrat que ho feien en sordina o blanquejant-los, referents totèmics del catalanisme cultural. Uns referents que Ridruejo divulgava a la resta d'Espanya.

A finals de 1944, quan se li permeté tornar a escriure a la premsa, reprenqué la seva col·laboració al diari *Arriba* –òrgan oficiós de Falange– i comentà noms i obres fonamentals de la cultura catalana contemporània, tots ells passats pel sedàs de *Destino*. Des de Jacint Verdaguer i Antoni Gaudí fins a Josep Pla o Manolo Hugué passant per Eugeni d'Ors o Joan Maragall. No és usual que els creadors catalans tinguin un ambaixador tan prestigiós que els doni a conèixer a la resta d'Espanya. En aquests autors, també contemplant «el labrantío, la montaña y el mar» amb voluntat introspectiva, Ridruejo albira una forma de vida que contrastaven amb el seu radical idealisme i li permetien, palpant-les, redescobrir les realitats més pregones i terrals de l'existència (en aquest sentit, la influència de Pla, com testimonia la secció «Estampas de agua pasada» del recull *En algunas ocasiones*, fou enorme). Aquest sadollar-se en els petits detalls, que Ridruejo posà per escrit a *Diario de una tre-*

gua, és un primer indicatiu, significatiu però encara tímid, de la seva aposta catalana. Una aposta que concebia la cultura i la idiosincràsia catalana com una riquesa irrenunciable de la vivència plena de l'espanyolitat.

Però aquesta era una vivència íntima, solitària, aliena als avatars del dia. Serà a principis dels anys cinquanta quan l'aposta catalana de Ridruejo es faci pública i adopti un to marcadament ideològic, subreptíciament polític.³ En aquell moment entrà en contacte amb figures de referència de la literatura de la resistència catalanista –principalment amb Carles Riba, però també amb Marià i Albert Manent o Tomàs Garcés, entre altres– i mirà d'integrar-los en l'ambiciós projecte «comprensivo», l'aventura intel·lectual que abanderava (comptant amb la complicitat dels homes forts del Ministeri d'Educació, com ara Joaquín Ruiz-Giménez, Joaquín Pérez Villanueva, Laín o Tovar) i a través de la qual proposaria, durant la primera meitat de la dècada, una reforma moral de la societat espanyola des de la cultura. Per tal que aquell projecte il·lustrat arribés a bon port calia sumar-hi el catalanisme (un catalanisme culturalment fort i políticament tebi), per dos motius. Primer, perquè el franquisme, malgrat que ho intentava amb violència genocida, no havia eliminat «el problema regional», sinó que l'havia alimentat i accentuat des del primer moment. Segon, perquè Catalunya era la via de modernització i europeïtzació més ràpida postulada pels «comprensivos». Per a Ridruejo, Catalunya ja no era només aquella terra que tenia com a forma de vida la complaença en la limitació de la realitat; també era la porta d'Europa. Així ho havia expressat, a Madrid, a un grup d'artistes plàstics catalans el 27 de febrer de 1952. «Tenemos puestas muchas esperanzas en esta capacidad de adaptación a lo ibérico de todo lo europeo, que Cataluña representa para nosotros [...] Lo que un castellano viene a pedirnos y a exigirnos es que sigáis siendo la puerta abierta, la calle que conduzca a la libertad». L'estiu de l'any següent, després del Segon Congrés de Poesia Espanyola celebrat a Salamanca –un congrés que, segons afirmava, ho era «de lenguas y literaturas hispánicas»–, comparant la ciutat universitària castellana i Barcelona, veia en la primera la plenitud espanyola de «nuestro unitario siglo XVI», mentre que a la Barcelona modernista del *fin de siècle*, en els seus «fenómenos culturales y políticos», hi descobria una necessària modernitat.

Aquest canvi en la seva consideració de Catalunya i la invitació perquè alguns poetes s'incorporessin al projecte «comprensivo», d'entrada aixecà

lògiques suspicàcies als cercles catalanistes. Ara bé, la implicació de Ridruejo per normalitzar, en la mesura que era possible, la situació de la cultura catalana era autèntica (fins i tot s'entrevistà amb Franco, la darrera vegada que hi parlà, per facilitar l'ús públic del català). El primer episodi d'aquesta etapa d'agermanament progressiu amb la cultura assetjada l'havia escenificat el 30 de novembre de 1951. Aquell divendres, a dos quarts de vuit, a La Casa del Libro (l'antiga i actual Catalònia), Ridruejo presentava el llibre *Epistolario y otros escritos complementarios* de Maragall i Unamuno amb Octavi Saltor. La seva intervenció, interrompuda contínuament pels aplaudiments, fou una proclama a favor de «la España compuesta de Maragall» enfront de l'uniformisme unamunià. Quan la presentació acabà, un dels assistents a l'acte, el vell novel·lista Josep Maria Pous i Pagès –que havia passat la primera postguerra a l'exili i que presidia el clandestí Consell de Forces Polítiques de Catalunya–, li digué emocionat que l'única possibilitat d'una bona convivència espanyola era la realització efectiva d'aquelles paraules. A partir d'aquell dia, en actes públics i en reunions privades, a Barcelona i a Palma de Mallorca, a Madrid o a Salamanca, Ridruejo –un «antifranquista absolut», segons deia Pla al seu editor Josep Maria Cruzet– es comprometé amb la veu i la paraula a favor de la cultura catalana. Serà ara que orientarà els Congressos de Poesia secretariats pel poeta i crític Rafael Santos Torroella per tal que permetessin refer els ponts entre intel·lectuals catalans i castellans. Serà també ara que mantindrà amb Riba una apassionada discussió, a les pàgines de *Revista*, sobre l'encaix de Catalunya dins l'Estat.

Per a Ridruejo,
Catalunya també era la
porta d'Europa

La llista d'exemples del seu compromís és llarga. Un dia després de la presentació de les cartes entre Unamuno i Maragall, en una ràdio barcelonina, afirmava que «poner límites a la potenciación de Cataluña y de todo lo genial y específicamente catalán no podría ser por parte de los demás españoles más que una de estas tres cosas: ignorancia, miedo o estupidez». Pocs mesos després, el juliol de 1952, demanava «que la lengua catalana tenga abierto libérrimamente el camino de la creación para el enriquecimiento común de lo español». L'any 1953 donà suport als ponents que intervingueren en la càtedra Juan Bóscán de la Universitat de Madrid dedicada a la cultura catalana. No exagerava quan la primavera de l'any 1954, solidaritzant-se amb el grup de poetes que demanaven que s'autoritzés una modesta revista en català, li deia

a Riba que «soy como uno de ustedes». Aquesta presa de partit era la conseqüència del seu coneixement de Catalunya i s'incardinava en el seu projecte cívic d'enterrar la dicotomia entre vencedors i vençuts que condicionava la convivència entre els espanyols des del final de la guerra.

L'aposta política

El projecte «comprensivo», que sacsejà les aigües estancades de la cultura del país i va desnonar la legitimació ideològica de la dictadura, no aconseguí els seus ambiciosos objectius últims. «Poco a poco iba siendo patente que el Régimen no era modificable sino por su simple liquidación». El 12 d'abril de 1955, a l'Ateneu de Barcelona i davant d'un grup d'antics companys de la División Azul, Ridruejo tensaria amb excés la corda del possibilisme que fins a aquell moment l'havia emparat. Ja no parlà de cultura sinó de política. Reconegué en veu alta, desconcertant els assistents, que «el movimiento catalanista es un acto de reflexión en busca de la propia originalidad» i sentència, sense palliatius, el fracàs del règim: «el Alzamiento es la confirmación del fracaso de una libre convivencia». Aquell dia havia començat a practicar una oposició decidida al franquisme. El final del projecte «comprensivo», a més, aviat es precipitaria dramàticament. El mes de febrer de 1956, després d'uns incidents violents a la Universitat de Madrid, Ridruejo i un grup d'estudiants amb qui mantenia contactes des de feia un parell d'anys (sense saber que alguns d'ells eren militats comunistes), anaren a parar a la presó. Hi passà quaranta dies.

A finals de 1956 participà en la gestació de l'embrió del PSAD, del qual fou escollit president i que tingué com a objectiu la unificació de les forces d'oposició de l'interior. El nom de Ridruejo, aleshores, tornà a desaparèixer de la premsa i la vida pública espanyola, però la seva veu sí que podia ser escoltada a l'estranger. Pocs mesos després, responent el qüestionari del corresponsal a Europa de la revista cubana *Bohemia*, traçaria l'argumentari autobiogràfic de la seva progressiva rectificació ideològica i esbossaria les línies mestres del que acabaria sent el seu programa polític, un programa que incloïa la «realización de la reformas sociales sustanciales por las cuales lucharon los enemigos de ayer» i la liberalització «a fondo de la vida cultural». Aquell

**Criticà fortament
l'uniformisme centralista**

nou agosarament el porta, una altra vegada, a la presó. Quan en surt, quatre mesos després, comença a preparar el

fonamental *Escrito en España*, un assaig polític que tenia la pretensió d'explicar les causes que havien portat el país a la seva comatosa situació present i en el qual, al mateix temps, proposava un programa de futur.

Escrito en España, que es va haver de publicar a Buenos Aires el 1962, suposa l'arribada a l'estació final de l'evolució ideològica de Ridruejo. Algunes idees del llibre les aniria exposant a entrevistes que li feren en tant que membre destacat de l'oposició. L'any 1959, per exemple, a la revista *Les Temps Modernes* li preguntaren quina era l'organització estatal que ell considerava millor per a Espanya. La seva resposta, després d'insistir en el fracàs històric i la ineptitud futura del centralisme, tot advertint que refusava una confederació posterior a una independència de les parts de l'estat, era que «Espanya, a mi juicio, no puede ser más que una asociación de naciones autónomas agrupadas a un Estado sobrenacional. Esto es, una federación o asociación de asociaciones organizadas en esferas de autonomía creciente a partir del núcleo comunal primario». Aquesta crítica a l'uniformisme centralista, que segons argumentava havia fet renéixer el nexce d'unió entre les distintes classes socials que conformen una nació (un nexce que, en el cas català, la guerra havia trencat) i que provocaria «la verosímil resaca emocional que bajo el desprecio se prepara», la repetiria a l'apartat «El problema regional» d'*Escrito en España*. També tornaria a proposar per al futur una fórmula que possibilités la «plena satisfacción a los sentimientos y a las exigencias lógicas del nacionalismo particular», és a dir, «una fórmula de asociación plurinacional en un Estado auténticamente común». A grans trets, aquesta era la seva aposta territorial per la construcció democràtica d'Espanya, la que sempre repetiria quan se li preguntés per la qüestió. Definida la seva opció ideològica, calia predicar-la.

La repercussió del llibre, que aquell mateix 1962 es traduï a l'italià i que el 1964 es va reeditar a l'Argentina (la primera edició espanyola és de 1976), Ridruejo només la va poder sondejar de l'exili estant. El mes de juny d'aquell any, després d'una tortuosa fugida d'Espanya per les muntanyes catalanes (ja que no se li havia concedit el passaport), Ridruejo assistí al transcendent Congrés del Moviment Europeu celebrat a Munic. La resolució subscripta aquell dia pels delegats espanyols, vinguts tant de l'interior com de l'exili, marcà, segons profetitzà Salvador de Madariaga a la sessió plenària del Moviment, «la fin de la guerre civile»; un dels punts de la resolució era, per

cert, «el reconocimiento de la personalidad de las distintas comunidades naturales». Per al franquisme, que n'intuïa la importància, aquelles jornades memorables havien estat un «contubernio» contra la pàtria i per això orquestraria una agressiva campanya repressiva i mediàtica contra tots aquells que hi havien concorregut. Com a conseqüència de tot plegat, després de la trobada Ridruejo decidí establir-se a París amb altres companys del PSAD. A París, d'entrada, els va ajudar Víctor Hurtado, representant d'Esquerra Republicana a l'exili que també havia concorregut a la trobada de Munic.

El Congrés del Moviment Europeu va possibilitar que Ridruejo través un seguit de relacions que permetrien impulsar activitats d'oposició durant bona part dels seixanta. Serà ara que consolidar  la seva relació amb una altra figura destacada de Munic, el veterà líder pousista Julián Gorkin, director dels *Cuadernos del Congreso por la Libertad de la Cultura*. Aquesta revista formava part de la xarxa de publicacions sufragades pel Congrés per la Llibertat de la Cultura que la CIA havia dissenyat poc després del final de la Segona Guerra Mundial per contrarestar la fascinatora influència que el comunisme exercia entre la intel lectualitat europea (la vinculació directa entre el Congrés i la CIA, ignorada durant anys per la majoria de col laboradors, fou destapada públicament l'any 1966). El Congrés, d'un temps en , també volia estendre els seus tentacles a Espanya. El poeta franc s Pierre Emmanuel –director literari i secretari general del Congrés per la Llibertat de la Cultura– era l'enllaç entre l'organització i els intel lectuals espanyols. A finals de 1958, com ha documentat Teresa Muñoz Lloret a la recent biografia de Josep Maria Castellet, Emmanuel havia establert els primers contactes amb Ridruejo. Uns contactes que ara, a París, s'intensificaren.

El mes d'abril de 1964, quan entr  clandestinament a Espanya, fou detingut i empresonat (aquesta vegada quinze dies). Aviat recolliria fruits sembrats al llarg de l'estada parisenc, fruits com la revista *Ma ana. Tribuna democr tica española*, editada i dirigida a París per Gorkin però que tenia en Ridruejo el director de facto a Espanya. A Madrid Ridruejo trob  consolidada la delegació espanyola del Congrés per la Llibertat de la Cultura.⁴ Des de feia uns mesos, alguns membres d'aquesta delegació havien posat en marxa un projecte de futur: la institucionalització d'uns «Coloquios Cataluña-Castilla» (no «Catalunya-Espanya»). Per part catalana, a la sala de màquines, amb discreció, hi treballava Marià Manent –un dels assistents a Munic. A Madrid, Pedro Laín

i Pablo Martí Zaro –secretari de la delegació, membre del PSAD i funcionari acomiadat per haver assistir a la trobada de Munic– n'esbossaren les línies mestres. Es tractava de promoure «un diálogo sistemático y continuo, así como los contactos personales que un trabajo de esta naturaleza posibilitaría» per tal de «crear el clima de comprensión mutua, de ponderación y autenticidad que tanto necesita la cuestión Cataluña-Castilla» (segons que es pot llegir en un document intern de l'organització). La importància d'aquests col·loquis clandestins seria considerable: possibilitaren la legitimació intel·lectual d'aquelles «exigencias lógicas del nacionalismo particular» fins a l'estabilització del procés transicional espanyol. Una legitimació que llavors esdevingué majoritària entre els primers intel·lectuals del país i que avui és impugnada permanentment.

Aquests col·loquis (sis en total) també permeten seguir la consideració de Catalunya de Ridruejo durant el tram final de la seva vida. El primer es va celebrar els dies 5 i 6 de desembre de 1964 a la casa de l'Ametlla del Vallès del

**Va assistir al Congrés el
Moviment Europeu
celebrat a Munic el 1962**

financer Fèlix Millet. El tema que s'hi va tractar va ser el de l'idioma, perquè els promotors consideraren que la llengua «está en la raíz de todas las cuestiones que han de ser tocadas en el curso de estos coloquios». Els debats els precedirien dues ponències, l'una d'Antoni Badia i Margarit i l'altra de Ridruejo. Hi concorregueren, entre altres, catalanistes de Munic –Víctor Hurtado o Rafael Tasis– i també figures destacades del resistencialisme –Josep Benet, Jordi Rubió o Joan Reventós. Manent, per carta, deia a Pierre Emmanuel que «l'atmosphère a été très cordiale, mais la tension d'aucun des problèmes n'a été dissimulée» i demanava que aquella iniciativa es consolidés, ja que permetria afirmar «un travail en commun qui est urgent, qui est très nécessaire».

La demanda de Manent tingué èxit. El segon col·loqui es va celebrar a Toledo el mes de novembre de 1965. Els temes, en principi, havien de ser (segons la documentació interna de l'organització) el català una altra vegada, la «evolución del concepto de nacionalidad en las comunidades básicas integradas en el estado español» i «planificación y ejecución económica». La comissió organitzadora –formada per l'arquitecte Fernando Chueca (que seria l'amfitrió), Martí Zaro i Ridruejo– optà per aparcar el segon dels temes proposats. De la llengua, a Toledo, en van parlar Pedro Laín, el galleg García

Sabell i el professor Badia, i van exposar els resultats d'una investigació sobre l'ús del català i el castellà a Barcelona convinguda a l'Ametlla. L'economista Ernest Lluch, substituïnt el professor Joan Sardà, dictà una ponència titulada «La organización económica», en la qual explicà les conclusions d'un estudi sobre la balança fiscal entre Catalunya i la resta d'Espanya que ell i altres estudiosos havien desenvolupat al Servei d'Estudis del Banc Urquijo de Barcelona que dirigia Ramon Trias Fargas. Un dels assistents al col·loqui, l'escriptor Maurici Serrahima, va anotar al seu diari que Ridruejo, entre els castellans, va ser «el que més bé ho va fer». Manent, que va prendre algunes notes d'allò que s'hi digué, va transcriure aquestes frases de la intervenció de Ridruejo. «Hay patrimonialización del poder, o sea, el poder está en manos de unas pocas personas. Tenemos el máximo de concentración para el mínimo de Estado. Hemos de intentar la construcción del Estado popular español (que no ha existido nunca) a partir de la plurinacionalidad española».

Mentre que a l'Ametlla només hi havien intervingut intel·lectuals i polítics catalans i castellans, a Toledo ja es va planificar que hi assistissin bascos, gallecs i valencians. Per això, de Toledo sortí la idea d'impulsar una «Asociación de culturas peninsulares». L'objectiu d'aquesta associació seria múltiple: regularitzar els encontres, afavorir «el conocimiento de las lenguas y las culturas periféricas en las regiones de habla castellana» i «proyectar hacia el exterior algo que bien podría llamarse espíritu federativo y que podría coadyuvar a disolver muchos de los prejuicios y clisés con que tropieza en tantos frentes la solución que buscamos». La dimensió política dels col·loquis s'anava afermant. No és estrany, doncs, que el col·loqui de l'any 1966 (que s'hauria d'haver celebrat a Santiago de Compostel·la) ja no s'anomenés «Coloquios Catalunya-Castilla» sinó «Coloquios sobre comunidades diferenciadas». Pocs mesos després, però, tant el projecte d'associació com el seminari s'estancarien. La denúncia de la vinculació del Congrés per la Llibertat de la Cultura amb la CIA va fer trontollar l'organització, les activitats del Congrés quedaren interrompudes i, en conseqüència, també les de la delegació espanyola.

No fou fins ben entrat el 1967 que el grup espanyol reprengué les seves activitats, una vegada que el Congrés (anomenat ara Associació Internacional per la Llibertat Intel·lectual) s'havia renovat en profunditat. El mes de juny de 1968 es plantejava una altra volta fer el col·loqui a Santiago. El

tema marc seria l'«anàlisi històric i socioeconòmic de la experiència de les autonomies en Catalunya i el País Vasco, así como los proyectos y movimientos autonomistas en Galicia y Valencia. Complementariamente se tratará también del foralismo navarro». Les conseqüències del passat haurien de permetre edificar l'estat del futur: «la finalidad perseguida es discernir lo que hubo y quedó de válido de aquellas experiencias o movimientos, con vistas a posibles soluciones de futuro». Entre la llista de possibles participants catalans, a part de la majoria dels que havien assistit als encontres de l'Ametlla i Toledo, s'hi sumaven Joan Triadú, Josep Maria Vilaseca i Jordi Pujol. Josep Benet, que era qui s'havia seleccionat perquè presentés la ponència sobre la història de l'autonomisme català, ja hi estava treballant. La trobada de Santiago, però, fou novament posposada. Abans de la darrera trobada se'n farien tres al local de la delegació espanyola que tenia l'Associació a Madrid, que era el mateix de l'editorial Seminarios y Ediciones (Pujol acudí a la del mes de juny de 1969).

El darrer dels col·loquis, igual que el primer, es va celebrar al Vallès. Aquest cop a Llinars, el mes d'octubre de 1971, a la casa modernista de Can Bordoi dels Vilaseca-Roca. Fa molt poc, Albert Manent ha rescatat una transcripció dels diàlegs. A Llinars es presentà una ponència de José Antonio González Casanova sobre el federalisme, i el novel·lista Armando López Salinas –membre del Partit Comunista– donà a conèixer un document intern d'ETA, que profetitzava el principal drama i la principal amenaça que ha viscut i avui encara viu la democràcia espanyola: el terrorisme («sin el ejercicio del derecho de libre determinación o de libre separación, no habrá jamás paz duradera en el estado español»). Ridruejo, reprenent les idees de Toledo, digué que «estamos en condición histórica de planear la fundación del estado español, es decir, el paso de lo que es puro poder a lo que es verdaderamente estado». Semblava que aquell to esperançant, després de tres dècades de dictadura, era justificat.

Josep Benet dictà una lliçó magnífica, la que hauria d'haver llegit a la trobada de Santiago, sobre l'evolució del catalanisme polític. Les seves paraules desencadenaren el debat més viu del col·loqui i plantejaren la qüestió de fons: la de l'estructura política de l'Espanya democràtica, autonomia, federalisme o confederalisme. La majoria acceptava que l'Estat espanyol «primero fue

Jordi Pujol va assistir a més d'una de les trobades dels «coloquios Cataluña-Castilla»

impuesto», però Martí Zaro afegia que amb el temps Espanya s'havia acabat constituint en «una necesidad de esa comunidad que de hecho existe». El gallec Ramon Piñeiro, per la seva banda, apostava pel federalisme, tot afirmant que «democracia va unida en España a federalismo». El valencià Vicent Ventura –fundador del PSAD i un dels exiliats de Munic– teoritzava sobre els camins que possibilitarien la federalització: «para federalizar ese estado habremos de estar en contra de ese estado». Benet digué que era la solució mínima i havia fet la seva aposta: «sólo hay un camino para resolver el problema de los pueblos que conviven dentro del estado español, que es el problema de la autodeterminación de estos pueblos. Son los pueblos quienes deben decidir lo que quieren». Serrahima, que hi era, apostà pel cofederalisme, ja que considerava que era la fórmula que possibilitava «“ser català” –que és el que sóc– amb la major amplitud possible».

Ridruejo fou dels últims que intervingué a Can Bordoi. Argumentà que la solució autonòmica li semblava limitada; rememorà l'estat d'esperit general que a Espanya hi va haver quan s'aprovà l'estatut de 1932: «teníamos todos la óptica, diríamos sobresaltada, de pensar que había pasado una cosa gravísima, que el estado español efectivamente había entrado en una disgregación definitiva». Ara, llegit l'estatut una altra vegada, ell el trobava centralista. És per això que, com proclamava des de feia deu anys, apostava pel federalisme, perquè era la solució que llimava tensions. El federalisme possibilitava que «un problema cargado naturalmente de emotividad» es formulés en termes racionals «de técnica constitucional política». Ara bé, dit això també reconeixia que «me considero siempre comprometido con los resultados de la decisión colectiva». Si s'entrés en un procés de «disgregación de lo que fue el estado español», exclamà, ho viuria com una frustració profunda, la mateixa que sentien «hoy los que no consiguen ser catalanes o gallegos o vascos».

Aquests mots curulls d'emoció adquireixen la vàlua testamentària d'una confessió d'estima. Segurament, Dionisio Ridruejo –l'autor del poemari *Cuaderno catalán*, traductor amb la seva dona Gloria de Ros d'*El Cuadern Gris*, el poeta que digué als poetes del resistencialisme català que «soy como uno de ustedes»– ha estat l'intel·lectual castellà que, des del seu radical compromís amb Espanya, més féu perquè l'estat esdevingués amb plenitud una realitat plurinacional cultural i política. Explicar-ho no és un intranscendent exercici historiogràfic. Després d'haver viscut el període més tens entre els pobles

d'Espanya des de la instauració de la democràcia, recordar-ho avui potser és un deure cívic.

Apèndix. Declaracions de Dionisio Ridruejo per a El Correo Catalán sobre Catalunya*

En términos generales, Cataluña representa para mí –entre los pueblos españoles– el modelo de evolución social más apto para asimilar o realizar los valores del mundo moderno o, dicho con más precisión, de la sociedad industrial. De ello se derivan para los catalanes derechos y responsabilidades. Su primer derecho es el de que no se estrangule ni bloquee su evidente capacidad de progreso. Su responsabilidad es la de intervenir creadoramente en el proceso del desarrollo peninsular, porque nadie se salva solo.

Para la comprensión exacta de mis ideas sobre lo que se suele llamar «el problema catalán» le diré que mi pensamiento político se orienta al federalismo tanto por arriba como por abajo. Se suele hablar hoy de regionalización en dos sentidos: de una parte se trata de autonomizar lo más posible los grupos diferenciales y suficientes que integran un mismo Estado, y ello por la exigencia democrática de acercar el centro de las decisiones administrativas a la población afectada por ellas, a fin de facilitar su control y poder modelarlas según sus necesidades específicas. De otra parte, se busca la integración de los estados comprendidos en un área geográfica amplia, pero muy relacionada. Ambas tendencias son complementarias y no opuestas. Si prosperasen en buena armonía quizá conociésemos a largo plazo –como pensaba el D'Ors del Glossari– la superación de los estados nacionales creados en la Edad Moderna y que, a mi juicio, han cumplido una elevada función racionalizadora de progreso.

Hablando ahora en términos actuales y concretos, me parece que el llamado «problema catalán» no puede separarse del que se les plantea también a otros españoles: el de saber cómo, por fin, podremos disponer de un Estado convivido, que no sea una simple superestructura autoritaria. A mi juicio, en España ese Estado presupone la idea de una asociación de pueblos. Sin el reconocimiento de los derechos de esos pueblos, el Estado seguirá siendo, para casi todos ellos, algo lejano e impuesto. Pienso que las exigencias de unidad se refieren en concreto a la dirección de la política exterior y la defensa común, a la coordinación del desarrollo planificado y a la garantía de la plena igualdad de derechos individuales que incluye el de la movilidad social: si un ciudadano español no pudiera serlo con toda plenitud en cualquier parte del Estado común, ello representaría un estrechamiento feroz en el panorama vital de los españoles. Fuera de esto, la autonomía debería ser muy amplia.

Reduciendo ahora el campo, diré que el primero y más urgente de los problemas de Cataluña es el del idioma, que se integra con el problema general, y no sólo catalán, de las libertades que no tenemos. El pueblo catalán tiene derecho al libre uso de su idioma y –como decía Carles Riba– el idioma tiene a su vez sus derechos. Los principales, a mi juicio, son: escuela, difusión oral e impresa y posibilidad de asociaciones culturales. Los catalanes deben creer que muchos españoles de otras comunidades nos sentimos solidarios de estas reivindicaciones suyas, no sólo por amistad o simpatía, sino porque entendemos que la libertad es indivisible y allí donde se mutila la de nuestro prójimo se mutila o se corrompe la nuestra.

*Al fons de Dionisio Ridruejo, dipositat a l'Archivo General de la Guerra Civil Española de Salamanca, es conserva l'original mecanografiat d'aquesta reflexió, datat el 28 de juny de 1967. César Armando Gómez el va reproduir a la primera edició de *Casi unas memorias*

NOTES

1. Vegeu l'article «Catalunya en l'obra de Ridruejo» recollit a *Llibres d'ara i d'antany* (Edicions 62, 1982).
2. La carta es reproduïx a l'esplèndida antologia de Ridruejo que, amb el títol de *Materiales para una biografía*, elaborà el professor Jordi Gracia.
3. Vegeu el meu *Las voces del diálogo. Poesía y política en el medio siglo* (Península, 2007).
4. Formalment, la delegació ho era del Comité des écrivains et des éditeurs pour une entraide intellectuelle européenne, grup que reunia els directors de les revistes del Congrés. A finals de 1965 la comissió espanyola la presidia Fernando Chueca, el secretari era Pablo Martí Zaro i els vocals eren Carlos María Bru, Antonio Buero Vallejo, José Luis Cano, Josep Maria Castellet, Llorenç Gomis, José Luis López Aranguren, Pedro Laín, Marià Manent, Julián Marías, Dionisio Ridruejo, José Luis Sampedro i Enrique Tierno Galván. Vull agrair a Albert Manent, que va abordar la qüestió a *Marià Manent. Biografía íntima i literària* (Planeta, 1995), la documentació que m'ha facilitat sobre aquest tema.